

Inwentarz księgozbiorów parafialnych z drugiej połowy XVIII wieku – nowa metoda edycji

Joanna Szady

INSTYTUT HISTORII
KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI

ABSTRACT

Inventories of parish book collections from the second half of the 18th century – a new method of edition

Gathering information on library collections is of primary importance in research on the intellectual culture of past times. Studying the church book collections, including the parish ones, is especially significant as the basis of analyzing the intellectual state of the clergy environment in the period before the partitions. The canon of research frameworks includes the analyses of both selected individual book collections and larger resources within selected temporal and geographical spaces. An overall analysis of the subject still remains an open matter because of a lack of technical solutions which would allow a quantitative and qualitative analysis of abundant library resources. The problem is solved by a proposal of developing and making available the computer data base as a tool supporting the preparation of inventories and catalogues of the source material as well as making them accessible. Computer solutions also enable spatial visualization, which additionally enhances the effect of the new form of edition for library inventories.

KEY WORDS: parish book collections, parish libraries, data base, Wiślica prepositure, edition of sources

SŁOWA KLUCZOWE: księgozbiory parafialne, biblioteki parafialne, bazy danych, prepozytura wiślicka, edycja źródeł

Wartość książki pozostaje niezaprzeczalna w aspekcie szeroko rozumianej kultury, jak również przez jej wkład w życie społeczne i umysłowe człowieka. Jej udział w procesie kulturotwórczym społeczeństwa jawi się dwojako: jako środek do przechowywania dorobku intelektualnego oraz narzędzie do przekazywania idei w czasie i przestrzeni. Na podwójną perspektywę książki jako obiektu badań historycznych wskazuje klasyczne już podejście Luciena Febvre'a i Henri-Jeana Martina: jako przedmiot materialny, wręcz towar produkowany dla zysku, książka podlega wszelkim zasadom ekonomii, a jako nośnik tekstów – utrwała, rozwija i rozpowszechnia zawarte w niej treści¹. Istotne jest więc docenianie wartości informacyjnej książek z racji ich docierania do odbiorców, a także popularyzatorskiej, ponieważ książka staje się odbiciem prądów umysłowych danej epoki.

Gromadzenie książek zawsze stanowi o kulturze intelektualnej miejsca, nadaje mu status ogniska wiedzy. Z perspektywy historycznej istnienie księżnic było domeną centrów władzy, ośrodków szkolnych i naukowych. Szczególną rolę w tym procesie odgrywały środowiska kościelne, których księgozbiory należą do najstarszych i najcenniejszych. Przyjmuje się, że do końca XIII wieku wykształciły się główne typy bibliotek: klasztorne i katedralne, podczas gdy o funkcjonowaniu bibliotek parafialnych możemy mówić od początków XIV wieku². Obecność książki w Kościele

¹ P. Rodak, *Posłowie. Narodziny książki nowoczesnej z materii druku* [w:] L. Febvre, H.-J. Martin, *Narodziny książki*, tłum. A. Kocot, M. Wodzyńska-Walicka, Warszawa 2014, s. 491–492.

² M.T. Zahajkiewicz, *Biblioteki kościelne w kulturze Polski średniowiecznej*, „Kościół w Polsce. Dzieje i Kultura” 2005, t. 4, s. 43.

3 J. Walkusz, *Zbiory i biblioteki kościelne w Polsce. Wprowadzenie w problematykę*, „Kościoł w Polsce. Dzieje i Kultura” 2005, t. 4, s. 27.

4 M.T. Zahajkiewicz, *Funkcja i znaczenie biblioteki parafialnej lub klasztornej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2002, t. 77, s. 12 [dalej: ABMK].

5 J. Bednarczyk, *Zasoby bibliotek kościelnych w tworzeniu i zachowaniu kultury*, ABMK 2006, t. 86, s. 55–63; W. Graczyk, *Kulturowo-religijna rola bibliotek kościelnych*, ABMK 2005, t. 83, s. 21–29; M.T. Zahajkiewicz, *Funkcja i znaczenie...*, s. 9–17.

6 Z. Gogola, *Biblioteki zakonne w Polsce w XVII i XVIII wieku* [w:] *Kultura intelektualna w zakonach polskich w XVII i XVIII wieku. Materiały z sesji naukowej Katedry Historii Zakonów zorganizowanej 27 października 2005 roku*, M. Łobozek (red.), Kraków 2006 s. 105–134; L. Grzebień, *Organizacja bibliotek jezuitów w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2013; J. Gwóźdźnik, *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII)*, Katowice 2001; E. Lennart, *Biblioteki bernardyńskie w Polsce od 2. połowy XV do końca wieku XVIII* [w:] *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453–2003)*, W. Murawiec, D.A. Muskus (red.), Kalwaria Zebrzydowska 2006, s. 659–677; J.M. Marszałska, *Biblioteka opactwa cystersów w Szczyrzycu do końca XIX stulecia. Dziedzictwo wieków*, Tarnów 2007; K. Nierzwicki, *Biblioteki kartuzji kaszubskiej oraz jej konwentów filialnych w Berezie Kartuskiej i Gidlach*, Pelplin 2001; M. Pidyteczak-Majerowicz, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1996; I. Pietrzkiwicz, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003; P. Skalski, *Biblioteka klasztoru Paulinów w Krakowie na*

związana jest początkowo z napływem i własną produkcją książki rękopiśmiennej, a wraz z rozwojem humanizmu – z upowszechnieniem druku. W sukcesywnie gromadzonych zbiorach zaczęły pojawiać się księgi Pisma Świętego, różnego rodzaju akta oraz dzieła pisarzy starożytnych stanowiące pomoc w pracy apostołskiej³. Zdobycz biblioteczna stopniowo rozszerzała się o księgi liturgiczne, kazania, dzieła prawnicze, hagiograficzne i z dziedziny teologii praktycznej⁴. Charakter tych zbiorów oscylował między potrzebą podniesienia poziomu umysłowego duchownych a troską o poprawę jakości pracy duszpasterskiej. Stąd kulturotwórcza rola zbiorów kościelnych pozostaje niezaprzeczalna w kontekście bogactwa piśmienniczego, jakie reprezentują⁵. Wiele z tych cennych księgozbiorów kościelnych stało się podstawą badań naukowych. W ciągu ostatniego 20-lecia historiografia na temat bibliotek kościelnych powiększyła się o dogłębne opracowania zbiorów zakonnych⁶, seminaryjnych⁷, kapitulnych⁸ oraz prywatnych duchowieństwa⁹.

W przypadku historycznej biblioteki kościelnej musimy pamiętać o jej specyficznej roli i funkcji. Początkowo była ona przeznaczona do użytku danego środowiska, czym różni się od znanego nam obecnie statusu tej instytucji kultury¹⁰. Odmienne niż współcześnie nie spełniała ona wszystkich funkcji związanych z przechowywaniem, opracowywaniem, udostępnianiem, informowaniem i popularyzowaniem czytelnictwa. W przypadku obecności książki w Kościele traktuje się ją jako narzędzie rozwoju duchowego i wewnętrznego doskonalenia. Książka w środowisku kościelnym to też postęp naukowy, związany z kształceniem i uzupełnianiem wiedzy. Funkcje te pozwalała spełniać różnorodna literatura, głównie religijna, na czele z księgami Pisma Świętego i dziełami sakralnymi niezbędnymi w realizacji praktyk religijnych. Specjalistyczne piśmiennictwo religijne uzupełniały dzieła świeckie, reprezentujące różnorodne dziedziny wiedzy¹¹. Stąd w dotychczasowej

literaturze przedmiotu podkreśla się znaczenie książki w kształtowaniu duchowości i stanu intelektualnego duchowieństwa w pracy duszpasterskiej. Oszacowywany i opisywany w pracach naukowych kościelny zasób biblioteczny ukazuje stan umysłowy oraz zainteresowania intelektualne duchowieństwa¹². Opracowania tego typu stają się swoistym studium kultury umysłowej duchownych z uwzględnieniem nakazów synodalnych czy listów pasterskich zwracających uwagę na konieczność podnoszenia kwalifikacji niezbędnych w pracy duszpasterskiej¹³.

Tematyka zasobów bibliotek parafialnych ma dość ugruntowaną pozycję badawczą. W opracowaniach jednostkowych księgozbiorów¹⁴ czy ich większej liczby¹⁵ zawsze podkreśla się istotę i specyfikę zbiorów gromadzonych przy kościele parafialnym. Autorzy zwracają też uwagę na bogactwo i wyjątkowość opracowywanej kolekcji. Opis stanu zasobów bibliotecznych na wybranym terenie to proces wieloaspektowy, w którym uwzględnia się różnorodne elementy związane z ich oszacowaniem i funkcjonowaniem w parafii. Księgozbiory parafialne przedstawiane są zwykle w ujęciu formalnym, analizie poddaje się sprawy organizacyjne (gromadzenie księgozbioru, jego liczebność, przechowywanie, a także w miarę możliwości analizę typograficzną czy kwestię czytelności). Następnie zbiór poddawany jest charakterystyce treściowej z wyszczególnieniem autorów, kategorii piśmienniczych lub wykazaniem częstotliwości występowania poszczególnych książek. Każda praca z tej dziedziny, obejmująca pewien obszar geograficzny czy zasięg chronologiczny, przybliża naukę do syntezy kościelnych zbiorów bibliotecznych, której wciąż brakuje w historiografii z racji rozległości tego zagadnienia.

Stan ilościowy i charakter biblioteki parafialnej pomaga ocenić dogłębna analiza inwentarza. Trzeba pamiętać, że inwentarz książek parafialnych stanowi część wizytacji zewnętrznej kościoła i odnosi się do

Skalce do połowy XIX wieku, Warszawa 2004; E. Zielińska, *Biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Kraśniku w drugiej połowie XV wieku* [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej w Dąbrowie Niemodlińskiej w dniach 4–6 XI 1993* przez Instytut Historii WSP w Opolu i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, A. Pobóg-Lenartowicz, M. Derwich (red.), Opole 1995, s. 105–112.

7 W. Graczyk, *Biblioteka katedralna Płocka od średniowiecza do nowożytności* [w:] *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, W. Graczyka (red.), Płock 2003, s. 7–71; W. Graczyk, J.M. Marszałska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010.

8 B. Iwańska-Cieślak, *Biblioteka kapituły katedralnej we Włocławku*, Bydgoszcz 2013; P. Kardyś, *Przyczynki do dziejów księgozbioru kolegiaty kieleckiej w średniowieczu i okresie wczesnonowożytnym* „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2006/2007, nr 56/57, s. 17–44; *idem*, *Biblioteka przykolegiacka w Wiślicy (XV–XVIII wiek)*, ABMK 2004, t. 82, s. 85–102; T. Moskal, *Biblioteki kolegiackie w diecezji krakowskiej w okresie przedrozbiorowym*, ABMK 2009, t. 91, s. 47–57; P. Taflowski, *Biblioteki kapituł katedralnych w Gnieźnie i Poznaniu w XV i pocz. XVI wieku*, Lublin 2014.

9 B. Iwańska-Cieślak, *Prywatne księgozbiory członków kapituły katedralnej we Włocławku w XVII wieku*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2010, t. 3, nr 2 (5), s. 9–29; K. Zimnoch, *Księgozbiór księdza Tomasza Rafała Płońskiego, proboszcza parafii w Zabłudowie na przełomie XVII i XVIII wieku (w latach 1688–1701)* [w:] *Od księgozawstwa*

przez bibliotekoznawstwo do nauki o informacji XXI wieku, J. Leończuk (red.), Białystok 2007, s. 117–130.

¹⁰ *Biblioteka* [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, A. Birkenmajer i in. (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 180–181.

¹¹ K. Haptaś, *Dziela polskich autorów w bibliotekach parafialnych archidiaconatu sądeckiego w końcu XVI wieku*, ABMK 2003, t. 80, s. 49–56; J. Koziańska, *Zbiory starych książek w bibliotekach parafialnych i klasztornych*, ABMK 2002, t. 77, s. 41–51.

¹² K.A. Sitnik, *Księgozbiór konwentu we Lwowie odzwierciedleniem zainteresowań intelektualnych bernardynów lwowskich 2. poł. XV–XVIII wieku*, ABMK 2004, t. 81, s. 225–252; A. Wałkowski, *Biblioteka klasztorna jako miejsce pracy średniowiecznego uczzonego. Rozważania na tle badań piśmiennictwa cystersów*, ABMK 2005, t. 83, s. 105–138; M.T. Zahajkiewicz, *Kościelne zbiory biblioteczne średniowiecznej Polski źródłem do badań nad wykształceniem duchowieństwa*, „Acta Mediaevalia” 2005, t. 18, s. 421–432.

¹³ B. Góra, *Książka w kulturze pelplińskiego konwentu cystersów (1276–1823) w świetle zachowanej kroniki klasztornej i księgozbioru*, „Rocznik Gdański” 2001, t. 61, z. 2, s. 105–123 [dalej: RG]; W. Graczyk, *Księgozbiór klasztoru-eremu karmelitów bosych w Czernej od XVII do końca XIX wieku: studium z dziejów kultury intelektualnej i duchowej*, Kraków 2011; K.M. Kowalski, *Księgozbiory parafialne archidiaconatu pomorskiego w XVI–XVIII wieku. Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993; K. Łatak, S. Nalbach, *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych krakowskiej prepozytury Bożego Ciała w XV i XVI wieku*, Kraków 2009; T. Moskał, *Książka w kulturze sandomierskiego środowiska kolegiackiego do*

majątku ruchomego¹⁶. Często jest to jedyne zachowane źródło nieistniejących już w większości księgozbiorów, poza zasobami realnymi, zwykle rozproszonymi¹⁷. Biblioteczny inwentarz wizytacyjny charakteryzuje niekompletność danych, gdyż czasami podawane są tylko informacje o formacie, oprawie, liczbie woluminów. Niejednorodność i niekonsekwencja w zapisach inwentarzowych są wynikiem wielu czynników, takich jak: zalecenia instrukcji wizytacyjnej, pośpiech i charakter wizytatora, a także stopień kompletności spisu przedstawionego przez gospodarza parafii. Skrupulatność zapisów¹⁸ była więc różna w zależności od tego, czy kontrolowano tylko stan zasobu bibliotecznego, czy sprawdzano posiadanie dzieł zakazanych i obecność książek zalecanych przez władze kościelne¹⁹, rewidując przy okazji duchownego pod kątem doskonalenia intelektualnego i duszpasterskiego.

Z racji tworzenia listy książek pozostających przy kościele nie w celach bibliotecznych, lecz inwentaryzacyjnych²⁰ jest to źródło bardzo enigmatyczne w sposobie zapisu. Już sam fakt zamieszczenia bądź nie inwentarza bibliotecznego przez wizytatora parafii utrudnia jednoznaczne stwierdzenie istnienia biblioteki przy kościele. Różnorodne zapisy odnośnie do książek przy kościele, takie jak: spis książek, podanie tylko sumarycznej liczby woluminów, zapis, że biblioteka istnieje lub że duchowny posiada księgi prywatne, są przyczyną trudności interpretacyjnych. Sam inwentarz, o ile zostaje zamieszczony w aktach wizytacji, również nastrocza wiele trudności badawczych. Nie rejestruje on książek w sposób uporządkowany i ułatwiający ich rozpoznanie, z racji niepodawania ich cech bibliograficznych. Zapis książki w inwentarzu pozostaje daleko uproszczony i pozbawiony jest pełnych danych bibliograficznych, takich jak: imię i nazwisko autora, pełny tytuł, miejsce i rok wydania, nakładca. Właściwie jest to niejednokrotnie notatka o książce uznana przez spisującego za tytuł. Praca z inwentarzem wizytacyjnym pozwala zorientować się, że opis książek może

zaczynać się albo od nazwiska autora, albo od tytułu dzieła, przy czym mogą występować różne kombinacje tych możliwości. Poszczególne pozycje inwentarzowe mogą mieć więc zapis w postaci:

- imienia i nazwiska autora dzieła (czasem nazwiska wydawcy, tłumacza czy pseudonimu, pod którym znany jest autor) oraz tytułu w pełnej bądź prawie pełnej postaci, np. *Kazania na Post X. Gutowskiego* (tyt. zidentyfik.: Walerian Wojciech Gutowski, *Quadrajezymał cały, albo kazania [...] zupełnego Postu świętego*)²¹;
- tylko nazwiska autora, którego popularność od razu wskazuje na dzieło, np. *Thomas à Kempis* (tyt. zidentyfik.: *De imitatione Christi*)²²;
- tylko tytułu zapisanego w brzmieniu od początkowych słów, przez co zapisujący umożliwił od razu pełną identyfikację książki, np. *Admirandum vindictae divinae theatrum* (autor zidentyfik.: *Tympe Matthaeus*)²³;
- tylko tytułu, ale zapisanego z pominięciem jego pierwszej części, np. *Discursus theologicus de unione dis[side]n[ti]u[m]* (tyt. zidentyfik.: *Praetorius Matthaeus, Tuba pacis ad universas dissidentes in occidente ecclesias seu discursus theologicus de unione*)²⁴;
- tylko tytułu, ale złożonego z przypadkowych słów wyjętych z jego pełnej wersji, np. *Controversiae contra hereticos* (tyt. zidentyfik.: Hieronymus a Santo Augustino, *Controversiae polemicae seu dogmaticae de Ecclesia [...] contra hereticos*)²⁵;
- tylko tytułu zapisanego w formie obiegowej, np. *Kazania świętalne X. Gorzyńskiego* (tyt. zidentyfik.: Ignacy Anioł Gorzyński, *Nowy odgłos chwały Świętych Boskich*)²⁶;
- tylko tytułu w formie uniemożliwiającej jakąkolwiek identyfikację osobową, np. *Kazania różne pojedyncze*²⁷.

Różnorodność zapisów inwentarzowych jest powodem trudności przy identyfikacji ksiąg parafialnych, gdyż ta sama książka może być zanotowana na wiele

1818 roku, Lublin 2013; I. Pietrkiewicz, *Książka jako świadectwo kultury krakowskiego konwentu kanoników regularnych na przestrzeni XV–XVIII wieku*, RG 2001, t. 61, z. 2, s. 125–136; E. Zielińska, *Kultura intelektualna kanoników regularnych z klasztoru w Kraśniku w latach 1469–1563*, Lublin 2002.

14 A. Chlewicka, *Księgozbiór parafialny z Krasnego w świetle XVIII-wiecznych inwentarzy* [w:] *W kręgu historii i bibliologii. Prace ofiarowane ks. profesorowi Michałowi Marianowi Grzybowskiemu w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Z. Kropidłowski (red.), Bydgoszcz 2007, s. 173–203; K. Haptaś, *Biblioteka parafialna w Kolbuszowej w czasach staropolskich (1604–1792)* [w:] *Pięć wieków Kolbuszowej 1500/1508–2008. Studia, szkice i materiały z dziejów miasta i powiatu*, S. Zych (red.), Kolbuszowa 2009, s. 75–87; M. Kowalczyk, *Biblioteka w kościele parafialnym w Książnicach Wielkich*, „*Studia Mediewistyczne*” 1988, t. 33, s. 201–211; J.M. Marszałska, *Zarys dziejów biblioteki parafialnej w Czchowie*, ABMK 1988, t. 69, s. 399–406; H. Mazur, *Biblioteki parafialne w dekanacie Książ Wielki w drugiej połowie XVIII wieku*, ABMK 2007, t. 88, s. 109–131; T. Moskal, *Księgozbiór parafii w Białej w świetle wizytacji generalnej z 1748 roku*, „*Roczniki Humanistyczne*” 2010, t. 58, z. 2, s. 113–122; *idem*, *Księgozbiór parafii w Potoku Wielkim w świetle wizytacji generalnej z 1748 roku*, ABMK 2009, t. 92, s. 177–184; K. Rulka, *Biblioteka kościoła parafialnego w Szadku w II połowie XVIII wieku*, „*Biuletyn Szadkowski*” 2011, t. 11, s. 62–73; R. Skrzyniarz, *Księgozbiór parafialny w Bielinach wg wizytacji z 1738 roku*, ABMK 2000, t. 74, s. 415–418.

15 B. Dygdała, *Biblioteki parafialne w diecezji chełmińskiej w XVII i XVIII wieku*, „*Czasy Nowożytnie*” 2009, t. 22, s. 145–161; K. Haptaś, *Biblioteki parafialne*

dekanatu mieleckiego u schyłku XVI wieku, „Rocznik Mielecki” 2003, t. 6, s. 13–29; T. Moskał, *Biblioteki parafialne w archidiecezji sandomierskiej w XVIII wieku*, Sandomierz 2005; W. Rozyński, *Księgozbiór parafii dekanatu chełmińskiego w świetle najstarszej wizytacji z 1641 roku*, „Folia Toruniensia” 2002, t. 2/3, s. 177–181; J. Szady, *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2008; H.E. Wyczawski, *Biblioteki parafialne w diecezji krakowskiej u schyłku XVI wieku*, „Polonia Sacra” 1953/1954, t. 6, z. 2, s. 114–142; „Polonia Sacra” 1955, t. 7, z. 1, s. 27–68; „Polonia Sacra” 1955, t. 7, z. 2, s. 159–173; S. Zabraniać, *Biblioteki kościelne w archidiecezji wileńskim w świetle wizytacji XVI–XVII w.*, ABMK 2005, t. 84, s. 361–372.

16 S. Litak, *Akta wizytacyjne parafii z XVI–XVIII wieku jako źródło historyczne*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1962, t. 5, nr 3 (19), s. 50–51.

17 Np. P. Kardys, *Księgozbiory kościołów w dekanatach Bodzentyn i Kunów w latach 1738–1739 w świetle zbiorów Archiwum Diecezjalnego w Kielcach*, ABMK 2009, t. 92, s. 129–139; Ł. Żywulski, *Odkryta na nowo biblioteka kościoła parafialnego w Galinach w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2009, t. 53, z. 4, s. 587–591.

18 Z problemem niedokładności przy sporządzaniu inwentarzy spotykają się też badacze chociażby bibliotek zakonnych, w przypadku których katalogi miały również charakter praktyczny, były sporządzane z autopsji przy okazji spisowania majątku. Por. J. Gwioździk, *Biblioteka w kulturze zakonnej. Zarys problematyki [w:] Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce. Historia i współczesność*, H. Olszar, B. Warząchowska (red.), Katowice 2009, s. 57.

różnych sposobów. Badaczka tej tematyki czeka spory nakład pracy przy nadaniu zapisom inwentarzowym cech bibliograficznych danego dzieła i następnie przy rozpoznawaniu tej samej książki pod postacią różnych sposobów zapisu wizytacyjnego. Używanie przez wizytatorów wielu skrótów i uproszczeń przy zapisach powoduje, że identyfikacja może być też dokonywana w różnym stopniu²⁸. Podkreślić tu trzeba pomocną rolę różnego rodzaju informatorów bibliograficzno-biograficznych w postaci tradycyjnej oraz internetowej. Dostęp on-line do katalogów i inwentarzy starodruków bibliotek krajowych i zagranicznych znacznie się zwiększył w ostatnich latach. Dodatkowe możliwości dają same wyszukiwarki internetowe, które typują tytuły nawet na podstawie kombinacji dowolnych słów, co znacznie ułatwia i przyspiesza identyfikację książek.

W literaturze przedmiotu ugruntowany jest klasyczny sposób przedstawiania spisów książek zgodny z porządkiem źródłowym. Wyliczenie książek przynależnych do parafii jest odwzorowaniem kolejności spisanych pozycji książkowych w aktach wizytacji²⁹. W takim ujęciu punktem wyjścia jest przypisanie inwentarza do miejsca, co umożliwia szybką orientację co do ilości i różnorodności zbiorów w poszczególnych parafiach. Efekt identyfikacji każdej książki znajduje się wówczas w przypisie, w którym znajdziemy poprawne brzmienie imienia i nazwiska autora oraz tytułu, wzmiankę o źródle informacji identyfikacyjnej, uzupełnienie o dane bibliograficzne i biograficzne, a niejednokrotnie również dane o charakterze książki. Prezentacja taka jest efektywna w przypadkach jednostkowych, jednak przy opracowywaniu kilku miejsc następuje zjawisko powtarzalności pewnej liczby książek występujących w kolejnych parafiach. Wówczas nieuniknione jest stosowanie w przypisach odsyłaczy, wskazujących czytelnikowi wcześniej już zidentyfikowaną pozycję.

Otwarty pozostaje więc problem opracowywania większego materiału identyfikacyjnego niż tylko pojedyncza biblioteka przy kościele parafialnym, czyli

w przypadku księgozbiorów znajdujących się na terenie dekanatu, archidiaconatu czy diecezji, kiedy liczba książek sięga kilkuset czy kilku tysięcy egzemplarzy. Bardziej nowatorskie ujęcie księgozbiorów pozwala zorganizować materiał źródłowy w porządku bibliograficznym³⁰. Punktem docelowym staje się wówczas książka powiązana, po identyfikacji, z miejscem jej przechowywania. Efektem takiego podejścia jest indeks drukowany, według kolejności alfabetycznej autorów dzieł, z informacją, w jakich parafiach one występowały. Wyszukiwanie książki odbywa się wówczas poprzez jej autora, przy czym korzystający od razu dostaje informację, ile i w jakich miejscach było egzemplarzy danego tytułu. Prowadzi to do natychmiastowych wniosków co do przewagi w liczbie pewnych tytułów, a tym samym do badań nad częstotliwością występowania książek. Dodatkowo badacz widzi powiązanie książki zidentyfikowanej z różnorodnymi zapisami źródłowymi tej samej pozycji książkowej, co umożliwi analizę źródłoznawczą inwentarza bibliotecznego. Tak skonstruowany „katalog” książek bibliecznych może stanowić również narzędzie pomocnicze w identyfikacji kolejnych zapisów inwentarzowych, o ile znane jest nazwisko autora następnej rozpoznawanej książki. Pomija się wówczas drogę poszukiwań identyfikacyjnych w różnorodnych źródłach informacji bibliograficznej.

Zerwanie z tradycyjnym przedstawianiem zasobów bibliecznych jest możliwe tylko poprzez zastosowanie nowych technologii komputerowych, pozwalających sprawnie opanować masowy materiał źródłowy. Podstawą nowoczesnego przedstawienia wizytacyjnych inwentarzy bibliecznych jest opracowanie bazy danych, która umożliwi integrację zasobów z wielu bibliotek parafialnych, a przez sprawne operacje na materiale – różnorodne analizy. Operowanie bazą danych pozwala na szybkie wyszukiwanie książki, nie tylko według nazwisk autorów, jak to było w przypadku indeksu drukowanego, ale także przez dowolny ciąg znaków zawarty w opisie książki (fragment tytułu, miejsca wydania, imienia lub nazwiska

¹⁹ O zaleceniach władz kościelnych w posługiwaniu się gotowymi inwentarzami przy spisywaniu ksiąg – patrz: P. Kardys, *Księgozbiory kościołów w dekanatach Bodzentyn i Kunów...*, s. 130.

²⁰ Podobnie jest w przypadku spisów książek sporządzanych w celach majątkowych: E. Torój, *Inwentarze książek mieszczan lubelskich z pierwszej połowy XVIII wieku*, „Folia Bibliologica” 1996/1997, t. 44/45, s. 7; D. Główna, *Księgozbiory duchowieństwa plockiego w XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, t. 52, z. 2, s. 17.

²¹ J. Szady, *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2008, s. 204.

²² *Ibidem*, s. 266.

²³ *Ibidem*, s. 269.

²⁴ *Ibidem*, s. 246.

²⁵ *Ibidem*, s. 206.

²⁶ *Ibidem*, s. 201.

²⁷ *Ibidem*, s. 283.

²⁸ *Ibidem*, s. 96.

²⁹ *Eadem*, *Księgi kaznodziejskie z końca XVIII wieku w Beszowej*, ABMK 2004, t. 82, s. 289–304.

³⁰ *Eadem*, *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej...*, s. 161–297.

³¹ Nowa forma edycji została przedstawiona na przykładzie terenu prepozytury wiślickiej: J. Szady, *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Pracownia Geoinformacji Historycznej KUL, Lublin 2015, <http://www.atlasfontium.pl/index.php?article=ksiazki> (dostęp: 1 IX 2015).

autora). Obok wyszukiwania możliwe jest też porządkowanie i sortowanie zasobu według różnych kryteriów: autorów, tytułów, miejsc wydania, miejsc przechowywania, kategorii piśmienniczych itp. Im więc opracowywany technicznie materiał jest bardziej obszerny – tym więcej możliwości uchwycenia całościowego obrazu. Usprawnienia dotyczyć będą przede wszystkim procesu samego zliczania i szacowania rozmiarów zbiorów bibliotecznych, następnie porównywania danych liczbowych z różnych obszarów i okresów historycznych, aż do zestawiania ich z czynnikami wpływającymi na obecność książki w danym miejscu. W dalszej kolejności operacje na bazie danych wpływają na analizę jakościową księgozbiorów, rozpowszechnienie danych typów piśmienniczych, częstotliwość ich występowania, zasięg terytorialny poszczególnych druków czy ich kategorii. Jeśli baza danych zostaje przedstawiona w formie aplikacji internetowej z możliwością przeszukiwania według wymienionych kategorii³¹, zwiększa się też jej znaczenie jako narzędzia pomocy identyfikacyjnej. Może ona wtedy pełnić funkcję swego „słownika zasobów rozpoznanych”, z którego będzie korzystał każdy następny badacz przy identyfikacji kolejnych ksiąg. Dalszym krokiem w usprawnianiu rekonstrukcji stanu ilościowego i jakościowego zasobów bibliotek parafialnych za pomocą nowoczesnych narzędzi technologicznych jest powiązanie informacji bazodanowych z mapą. Czasowo-przestrzenna baza danych dla historycznych księgozbiorów parafialnych daje możliwość wizualizacji przestrzennej, dzięki temu pozwala postawić na wyższym (syntetycznym) poziomie także badania dotyczące geografii książki (rozprzestrzenienia).

Docelowe możliwości nowej formy edycji inwentarzy księgozbiorów parafialnych wpływać mogą pozytywnie na proces badawczy z tego zakresu. Przede wszystkim usprawniają opracowanie i zestawianie masowego materiału źródłowego, a także stwarzają możliwość rozszerzania danych o przekroje czasowe, geograficzne czy tematyczne w miarę postępów badawczych. Zwiększa

się przy tym dostęp do wyników badań i ich wymiana, a całe przedsięwzięcie może nabierać charakteru interdyscyplinarnego przez współpracę historyków, bibliotekarzy, techników komputerowych. Dodatkową zaletą opracowywanych komputerowo parafialnych inwentarzy bibliotecznych jest wzmocnienie wizualne wyników w formie prezentacji kartograficznej.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarczyk J., *Zasoby bibliotek kościelnych w tworzeniu i zachowaniu kultury*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2006, t. 86, s. 55–63.
- Biblioteka* [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, A. Birkenmajer i in. (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 180–183.
- Chlewicka A., *Księgozbiór parafialny z Krasnego w świetle XVIII-wiecznych inwentarzy* [w:] *W kręgu historii i bibliologii. Prace ofiarowane ks. profesorowi Michałowi Marianowi Grzybowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Z. Kropidłowski (red.), Bydgoszcz 2007, s. 173–203.
- Dygdała B., *Biblioteki parafialne w diecezji chełmińskiej w XVII i XVIII wieku*, „Czasy Nowożytne” 2009, t. 22, s. 145–161.
- Główka D., *Księgozbiory duchowieństwa płockiego w XVIII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1995, t. 52, z. 2, s. 15–26.
- Gogola Z., *Biblioteki zakonne w Polsce w XVII i XVIII wieku* [w:] *Kultura intelektualna w zakonach polskich w XVII i XVIII wieku. Materiały z sesji naukowej Katedry Historii Zakonów zorganizowanej 27 października 2005 roku*, M. Łobozek (red.), Kraków 2006, s. 105–134.
- Góra B., *Książka w kulturze pelplińskiego konwentu cystersów (1276–1823) w świetle zachowanej kroniki klasztornej i księgozbioru*, „Rocznik Gdański” 2001, t. 61, z. 2, s. 105–123.
- Graczyk W., *Biblioteka katedralna Płocka od średniowiecza do nowożytności* [w:] *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, W. Graczyk (red.), Płock 2003, s. 7–71.
- Graczyk W., *Księgozbiór klasztoru-eremu karmelitów bosych w Czernej od XVII do końca XIX wieku: studium z dziejów kultury intelektualnej i duchowej*, Kraków 2011.
- Graczyk W., *Kulturowo-religijna rola bibliotek kościelnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2005, t. 83, s. 21–29.
- Graczyk W., Marszalska J.M., *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z dziejów kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010.
- Grzebień L., *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2013.
- Gwioździk J., *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII)*, Katowice 2001.
- Gwioździk J., *Biblioteka w kulturze zakonnej. Zarys problematyki* [w:] *Biblioteki kościelne i klasztorne w Polsce. Historia i współczesność*, H. Olszar, B. Warząchowska (red.), Katowice 2009, s. 53–62.
- Haptaś K., *Biblioteka parafialna w Kolbuszowej w czasach staropolskich (1604–1792)* [w:] *Pięć wieków Kolbuszowej 1500/1508–2008. Studia, szkice i materiały z dziejów miasta i powiatu*, S. Zych (red.), Kolbuszowa 2009, s. 75–87.

- Haptaś K., *Biblioteki parafialne dekanatu mieleckiego u schyłku XVI wieku*, „Rocznik Mielecki” 2003, t. 6, s. 13–29.
- Haptaś K., *Dziela polskich autorów w bibliotekach parafialnych archidiaconatu sądeckiego w końcu XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2003, t. 80, s. 49–56.
- Iwańska-Cieslik B., *Biblioteka kapituły katedralnej we Włocławku*, Bydgoszcz 2013.
- Iwańska-Cieslik B., *Prywatne księgozbiory członków kapituły katedralnej we Włocławku w XVII wieku*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2010, t. 3, nr 2 (5), s. 9–29.
- Kowalczyk M., *Biblioteka w kościele parafialnym w Książnicach Wielkich*, „Studia Mediewistyczne” 1998, t. 33, s. 201–211.
- Kozińska J., *Zbiory starych księzek w bibliotekach parafialnych i klasztornych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2002, t. 77, s. 41–51.
- Kardyś P., *Biblioteka przykolegiacka w Wiślicy (XV–XVIII wiek)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2004, t. 82, s. 85–102.
- Kardyś P., *Księgozbiory kościołów w dekanatach Bodzentyn i Kunów w latach 1738–1739 w świetle zbiorów Archiwum Diecezjalnego w Kielcach*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2009, t. 92, s. 129–139.
- Kardyś P., *Przyczynki do dziejów księgozbioru kolegiaty kieleckiej w średniowieczu i okresie wczesnonowożytnym*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2006/2007, t. 56/57, s. 17–44.
- Kowalski K.M., *Księgozbiory parafialne archidiaconatu pomorskiego w XVI–XVIII wieku. Studium z dziejów kultury intelektualnej Prus Królewskich*, Gdańsk 1993.
- Lenart E., *Biblioteki bernardyńskie w Polsce od 2. połowy XV do końca wieku XVIII [w:] Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453–2003)*, W. Murawiec, D.A. Muskus (red.), Kalwaria Zebrzydowska 2006, s. 659–677.
- Litak S., *Akta wizytacyjne parafii z XVI–XVIII wieku jako źródło historyczne*, „Zeszyty Naukowe KUL” 1962, t. 5, nr 3 (19), s. 41–58.
- Łatak K., Nalbach S., *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych krakowskiej prepozytury Bożego Ciała w XV i XVI wieku*, Kraków 2009.
- Marszalska J.M., *Biblioteka opactwa cystersów w Szczyrzycu do końca XIX stulecia. Dziedzictwo wieków*, Tarnów 2007.
- Marszalska J.M., *Zarys dziejów biblioteki parafialnej w Czchowie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1998, t. 69, s. 399–406.
- Mazur H., *Biblioteki parafialne w dekanacie Księż Wielki w drugiej połowie XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, t. 88, s. 109–131.
- Moskal T., *Biblioteki kolegiackie w diecezji krakowskiej w okresie przedrozbiorowym*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2009, t. 91, s. 47–57.

- Moskal T., *Biblioteki parafialne w archidiakonacie sandomierskim w XVIII wieku*, Sandomierz 2005.
- Moskal T., *Książka w kulturze sandomierskiego środowiska kolegiackiego do 1818 roku*, Lublin 2013.
- Moskal T., *Księgozbiór parafii w Białej w świetle wizytacji generalnej z 1748 roku*, „Roczniki Humanistyczne” 2010, t. 58, z. 2, s. 113–122.
- Moskal T., *Księgozbiór parafii w Potoku Wielkim w świetle wizytacji generalnej z 1748 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2009, t. 92, s. 177–184.
- Nierzwicki K., *Biblioteki kartuzji kaszubskiej oraz jej konwentów filialnych w Berezie Kartuskiej i Gidlach, Pelplin* 2001.
- Pidlypczak-Majerowicz M., *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku*, Wrocław 1996.
- Pietrzkwicz I., *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003.
- Pietrzkwicz I., *Książka jako świadectwo kultury krakowskiego konwentu kanoników regularnych na przestrzeni XV–XVIII wieku*, „Rocznik Gdański” 2001, t. 61, z. 2, s. 125–136.
- Rodak P., *Postłowie. Narodziny książki nowoczesnej z materii druku* [w:] L. Febvre, H.-J. Martin, *Narodziny książki*, tłum. A. Kocot, M. Wodzyńska-Walicka, Warszawa 2014, s. 491–512.
- Rozynkowski W., *Księgozbiór parafii dekanatu chełmżyńskiego w świetle najstarszej wizytacji z 1641 roku*, „Folia Toruniensia” 2002, t. 2/3, s. 177–181.
- Rulka K., *Biblioteka kościoła parafialnego w Szadku w II połowie XVIII wieku*, „Biuletyn Szadkowski” 2011, t. 11, s. 62–73.
- Sitnik K.A., *Księgozbiór konwentu we Lwowie odzwierciedleniem zainteresowań intelektualnych bernardynów lwowskich 2. poł. XV–XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2004, t. 81, s. 225–252.
- Skalski P., *Biblioteka klasztoru Paulinów w Krakowie na Skalce do połowy XIX wieku*, Warszawa 2004.
- Skrzyniarz R., *Księgozbiór parafialny w Bielinach wg wizytacji z 1738 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2000, t. 74, s. 415–418.
- Szady J., *Księgi kaznodziejskie z końca XVIII wieku w Beszowej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2004, t. 82, s. 289–304.
- Szady J., *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Lublin 2008.
- Szady J., *Księgozbiory parafialne w prepozyturze wiślickiej w II połowie XVIII wieku*, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Pracownia Geoinformacji Historycznej KUL, Lublin 2015, <http://www.atlasfontium.pl/index.php?article=ksiazki> (dostęp: 1 IX 2015).
- Tafiłowski P., *Biblioteki kapituł katedralnych w Gnieźnie i Poznaniu w XV i pocz. XVI wieku*, Lublin 2014.

- Torój E., *Inwentarze księzek mieszczan lubelskich z pierwszej połowy XVIII wieku*, „Folia Bibliologica” 1996/1997, t. 44/45, s. 7–29.
- Walkusz J., *Zbiory i biblioteki kościelne w Polsce. Wprowadzenie w problematykę*, „Kościoł w Polsce. Dzieje i Kultura” 2005, t. 4, s. 27–36.
- Walkowski A., *Biblioteka klasztorna jako miejsce pracy średniowiecznego uczzonego. Rozważania na tle badań piśmiennictwa cystersów*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2005, t. 83, s. 105–138.
- Wyczawski H.E., *Biblioteki parafialne w diecezji krakowskiej u schyłku XVI wieku*, „Polonia Sacra” 1953/1954, t. 6, z. 2, s. 114–142; „Polonia Sacra” 1955, t. 7, z. 1, s. 27–68; „Polonia Sacra” 1955, t. 7, z. 2, s. 159–173.
- Zabraniak S., *Biblioteki kościelne w archidiakonacie wieluńskim w świetle wizytacji XVI–XVII w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2005, t. 84, s. 361–372.
- Zahajkiewicz M.T., *Biblioteki kościelne w kulturze Polski średniowiecznej*, „Kościoł w Polsce. Dzieje i Kultura” 2005, t. 4, s. 37–49.
- Zahajkiewicz M.T., *Funkcja i znaczenie biblioteki parafialnej lub klasztornej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2002, t. 77, s. 9–17.
- Zahajkiewicz M.T., *Kościelne zbiory biblioteczne średniowiecznej Polski źródłem do badań nad wykształceniem duchowieństwa*, „Acta Mediaevalia” 2005, t. 18, s. 421–432.
- Zielińska E., *Biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Kraśniku w drugiej połowie XV wieku [w:] Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej w Dąbrowie Niemodlińskiej w dniach 4–6 XI 1993 przez Instytut Historii WSP w Opolu i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego*, A. Pobóg-Lenartowicz, M. Derwich (red.), Opole 1995, s. 105–112.
- Zielińska E., *Kultura intelektualna kanoników regularnych z klasztoru w Kraśniku w latach 1469–1563*, Lublin 2002.
- Zimnoch K., *Księgozbiór księdza Tomasza Rafała Płońskiego, proboszcza parafii w Zabłudowie na przełomie XVII i XVIII wieku (w latach 1688–1701) [w:] Od księgoznawstwa przez bibliotekoznawstwo do nauki o informacji XXI wieku*, J. Leończuk (red.), Białystok 2007, s. 117–130.
- Żywulski Ł., *Odkryta na nowo biblioteka kościoła parafialnego w Galinach w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2009, t. 53, z. 4, s. 587–591.
-